

JORNADES D'ESTUDI - DE LA VINYA A LA FASSINA
Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ
27 i 28 de setembre de 2013

Comunicació: La vinya menorquina els segles XVII i XVIII: l'expansió d'una agricultura tradicional

Autor: Alfons Méndez Vidal
Institució: Institut Menorquí d'Estudis

Resum

En aquest estudi s'analitza l'evolució de l'agricultura de l'illa Menorca durant els segles XVII i XVIII, destacant el dinamisme que va aconseguir la viticultura. El treball es basa en l'anàlisi de la recaptació dels delmes, per una banda, i dels registres de collites i preus del vi i de l'extensió plantada de vinya, tal com es dedueix dels Manifestos de Béns, per un altre. Referent a aquesta última font d'informació destaca l'innovador tractament d'aquesta base de dades, d'origen fiscal. Aquest tractament ens ha permès extreure la superfície ocupada per la vinya, la qual ha estat contrastada amb valors explícits propers en el temps. El resultat proporciona nova llum sobre l'evolució de l'economia agrària d'aquesta comarca insular durant els segles estudiats i també ofereix abundant informació sobre l'evolució dels preus agraris. És remarcable la lleugeresa de la crisi del segle XVII i la seva vigorosa superació a partir de 1691. Durant el segle XVIII, Menorca va experimentar forts processos inflacionistes i una important expansió vitícola. No obstant això el creixement de la cerealicultura va ser inferior a l'experimentada en el segle anterior. Tot i que el cultiu més dinàmic durant els dos segles va ser la viticultura, l'expansió de la vinya va quedar frenada cap a 1760, coincidint amb l'estancament del preu del vi, el qual era fixat per les autoritats locals. La recuperació no es va produir fins que a partir de 1793 els preus es recuperen i els controls administratius es suavitzen, evidenciant el biaix contractiu de la intervenció en l'economia de les autoritats de l'Antic Règim.

Abstract

This study analyses the evolution of agriculture in Minorca during the 17th and 18th centuries, highlighting the dynamism achieved by viticulture. The work is based on the analysis of the collection of tithes, on one hand, and records of crops and prices of wine and vineyard planted extension, as is evident from the "Manifestos de Bienes", on the other. With regard to this last source of information, it must be highlight the innovative treatment of this data base, of fiscal origin. This treatment has allowed us to extract the surface occupied by the vineyard, which has been contrasted with explicit values close over time. The result casts new light on the evolution of the agricultural economy of this insular region during the centuries studied and also provides extensive information on the evolution of agricultural prices. It is remarkable the lightness

of the seventeenth century crisis, than was strongly overcome since 1691. During the eighteenth century, Minorca experienced inflation and a major expansion of winery. However, the growth of the grain harvest was lower than in the previous century. The more dynamic production in both centuries was the viticulture, but the expansion of the vineyard was stopped around 1760, coinciding with the stagnation of the prices of wine, which was set by local authorities. Recovery did not occur until after 1793, when prices recovered and administrative controls were relaxed, evidencing the contractive bias of intervention in the economy of the authorities of the Old Regime.

Introducció

El segle XIX la viticultura espanyola va assumir un protagonisme indubtable. El creixement de la producció va ser molt important i les exportacions van experimentar un moviment a l'alça que s'acceleraria dramàticament durant el període fil·loxèric¹. Els antecedents d'aquest creixement són cada vegada millor coneguts i destaquen els casos català² i riojà³ que ja es van distingir per la seva capacitat exportadora des de finals del segle XVII, als quals s'afegeixen determinades comarques de València i Andalusia⁴ i del qual no va quedar exclosa la veïna illa de Mallorca⁵. En aquest article exposem el cas de l'illa de Menorca, un territori petit (700 km²) i escassament poblat (16.082 habitants en 1713), però caracteritzada per un potent creixement vitícola, el qual ja era apreciable al segle XVII i que es va accelerar al segle següent. Analitzarem com les restriccions institucionals de l'Antic Règim van afectar la producció vinícola i les seves conseqüències tant per als preus com per a la producció. Així mateix veurem l'impacte que va suposar el pas de l'illa de la sobirania espanyola a la britànica a inicis del divuit.

Per contextualitzar el tema, en aquest article s'analitza l'evolució de l'agricultura de l'illa de Menorca durant els segles XVII i XVIII, que presenten un contrast molt marcat. Així intentem avaluar el moviment agrari en aquestes dues centúries i determinar quins van ser els cultius més dinàmics. Per a això utilitzem les sèries de la recaptació dels delmes, prestant especial atenció a l'efecte de les variacions de preus, una font recentment emprada per diversos autors amb fins similars⁶ en el context general dels esforços realitzats en les últimes dècades per quantificar el creixement de les economies preindustrials, mitjançant el càlcul de macromagnituds⁷.

El treball està estructurat en tres parts. A la primera, ens centrarem en l'evolució de la producció agrària de l'illa utilitzant les dades de la recaptació de delmes, que tenen l'avantatge de cobrir els segles XVII i XVIII i per això ofereixen una visió a llarg termini de l'economia agrària illenca. A més, els registres inclouen sèries de preus i quantitats que permeten afinar

¹ PAN-MONTOJO (1994).

² VILAR (1962), FERRER (1987), COLOMÉ y VALLS (1994), VALLS (2003).

³ IBÁÑEZ (2002).

⁴ MARCOS (2000), YUN (2002).

⁵ MANERA (2001).

⁶ CARRERAS (2003), VAN ZANDEN (2005), ÁLVAREZ NOGAL y PRADOS DE LA ESCOSURA (2007), LLOPIS y GONZÁLEZ-MARISCAL (2010).

⁷ MADDISON (2001).

considerablement en l'anàlisi dels processos econòmics. A continuació examinarem la producció vinícola de l'illa, tant en quantitats com en preus, així com l'extensió del cultiu, amb dades complementàries dels anteriors. Per finalitzar, exposarem les principals conclusions.

Les fonts utilitzades són fonamentalment dos: en primer lloc, els arxius Reial Patrimoni, que era l'encarregat de recaptar els fons reals de l'illa, entre els quals s'explicaven els delmes. En segon lloc disposem dels fons de les Universitats de l'illa (Maó, Alaior, Mercadal-Ferrerries i Ciutadella), i particularment de la primera. Aquestes constituïen l'administració local de Menorca i durant tot el període van gaudir d'una gran autonomia, que els portava a fixar els preus dels principals articles de consum, per a la qual cosa cada any calculaven el volum de la collita. A més les Universitats recaptaven un impost directe, la talla, per la qual cosa estimaven el patrimoni dels contribuents, que quedaven obligats a declarar els seus béns, amb la qual cosa es formava quinquenalment el Manifest de Béns, d'utilitat per conèixer l'extensió conreada de vinyes.

1. L'agricultura de Menorca als segles XVII i XVIII.

La primera font de dades sobre la producció agrària de Menorca procedeix de la recaptació dels delmes. Aquesta sèrie ofereix l'avantatge del seu llarg abast temporal (1605-1803), que ens permet conèixer les bases sobre les que s'assentarà l'auge vitícola del XVIII, però té com a inconvenient que no es tracta de dades de producció agrària sinó d'un impost valorat monetàriament que ens dona, per tant, una perspectiva del valor de la producció en termes nominals. A Menorca es recaptaven quatre delmes d'interès agrari: el de grans (blat i ordi), verd (la majoria de les hortalisses, farratges i lli i cànem), ramats i raïm (que es recol·lectaven en espècie, però l'arrendatari transformava en vi, de manera que estaven exemptes els ceps no destinats a vinificació). Els tipus impositius variaven per als diferents productes i no sempre coincidien amb els vigents a Mallorca. Així a Menorca els grans pagaven el 12%, mentre que a Mallorca només el 10%. Els raïms pagaven la 1/11 part en els dos territoris⁸.

La sèrie està pràcticament completa: fins el 1788 únicament hi manquen els valors de l'any 1634. A partir d'aquest any no tenim els valors de 1789, 1791, 1793-1795, 1797-1798 i 1801-1802, durant els quals només disposem del delme de raïms. També falta la recaptació dels delmes de grans de les universitats de Maó i Alaior d'uns pocs anys anteriors al 1713 i els de Mercadal de tres anys (1665, 1702 i 1708). Durant el període considerat el rendiment dels delmes es repartien entre el Rei, el bisbe i la parròquia en parts fixes, però diferents en els quatre grups d'articles⁹. El nostre estudi es basa en els delmes del Rei. Cada perceptor dels delmes s'encarregava de la seva recaptació, si bé a partir del 1713, la Corona anglesa es va apropiat de les rendes episcopals. En tot cas, l'administració d'aquestes últimes es va seguir realitzant de forma separada de les reals, i de les quals tenim una comptabilitat separada que ens

⁸ Per a Menorca RAMIS (1838) i SASTRE (1987); per a Mallorca JUAN (1989) i LÓPEZ (1991).

⁹ En els grans el Rei prenia 6/14 parts, el bisbe 3/14 i el rector 2/14, en els ramats, el Rei es quedava la meitat i l'altra meitat era per al bisbe, el delme verd i el de raïm es repartia en 3/8 parts per al Rei, altres 3/8 parts per al bisbe i 2/8 pel rector.

permet estar segurs que en cap moment el rendiment d'ambdues s'ha confós. Cal destacar que, tot i que tradicionalment s'ha considerat que el domini britànic de Menorca s'inicia el setembre de 1708, data de la presa militar de l'illa, un examen de la documentació permet advertir que respecte a l'administració del Reial Patrimoni no es va produir cap canvi fins a desembre de 1712, arran de la presa de possessió oficial de Menorca pel duc d'Argyll en nom de la reina Anna, pocs mesos abans de la signatura del tractat d'Utrecht al juliol de 1713. En relació a l'administració de les rendes reals i l'administració tributària i dels assumptes de l'illa en general no es va produir gairebé cap canvi i consta un decret de Richard Kane, tinent governador de l'illa en què es compromet a "guardar els privilegis, usos, costums i constitucions de l'illa"¹⁰.

La recaptació dels delmes es realitzava mitjançant arrendament per pública subhasta. Els arrendadors s'encarregaven de recollir les collites i pagar un tant fix al Reial Patrimoni, dels quals també hi ha una copiosa documentació. No obstant això fins a 1713 els delme de grans dels termes de Maó i Alaior no es recaptava a través d'arrendadors, sinó que els grans es lliuraven al castell de Sant Felip i es valoraven pel seu preu de mercat, motiu pel qual el seu valor és considerablement superior al de la resta de municipis. Per corregir aquesta distorsió s'ha procedit a estimar el seu valor en ambdós municipis com si es recaptessin amb el mateix sistema dels altres¹¹.

A la taula 1 s'han recollit les mitjanes decennals de la recaptació dels quatre delmes que es recaptaven a l'illa, incloent la correcció de la part del delme de grans que acabem de comentar.

Taula 1. Recaptació dels delmes de Menorca (lliures mallorquines)					
Anys	verd	ramats	grans	raïms	suma
1605-1610	111	516	2.372	213	3.213
1611-1620	123	414	2.675	212	3.424
1621-1630	111	462	2.497	283	3.353
1631-1640	136	317	2.725	354	3.532
1641-1650	146	397	3.132	392	4.068
1651-1660	121	393	3.301	283	4.098
1661-1670	99	228	2.400	268	2.996
1671-1680	104	257	2.963	288	3.612
1681-1690	101	209	3.185	231	3.727
1691-1700	106	270	3.486	329	4.190
1701-1710	128	305	4.019	435	4.886
1711-1720	192	561	7.603	738	9.093
1721-1730	172	476	8.023	1.134	9.805
1731-1740	214	494	9.308	1.467	11.483
1741-1750	358	736	8.605	2.788	12.487
1751-1760	372	716	11.186	2.944	15.217
1761-1770	423	649	13.308	2.438	16.819
1771-1780	483	645	16.900	2.643	20.671
1781-1790	574	880	16.141	2.212	19.808

¹⁰ Registre de Privilegis i Cartes reials del Reial Patrimoni, pàg. 176 (05/12/1712) i 178 (06/12/1712) (AHM, R.P., 167).

¹¹ S'ha utilitzat la mitjana dels resultats obtinguts aplicant dos criteris: el percentatge de cada municipi sobre la recaptació total de grans i el salt en termes nominals entre els dos períodes. Els resultats de tots dos no són excessivament diferents en ambdós supòsits.

1791-1803	777	1.451	23.254	4.050	29.532
-----------	-----	-------	--------	-------	--------

Font: Elaboració pròpia. AHM. Reial Patrimoni

D'aquesta manera el segle XVII se'ns presenta amb escasses variacions i una tendència general poc dinàmica, i en ocasions depressiva, en definitiva una economia en moderada expansió que va aconseguir superar amb penes i treballs la crisi. El segle XVIII mostra un clar contrast amb la centúria anterior, ja que presenta més oscil·lacions dins d'un moviment alcista molt potent, en el qual destaca el canvi operat en el delme de raïm. El punt de tall se situa en la dècada de 1711-1720, coincidint amb els últims anys de la Guerra de Successió i els primers anys de domini britànic de l'illa.

El producte que va experimentar una major expansió va ser el vi, seguit pels cereals, mentre que les verdures es movien una mica per sota de la mitjana i els productes ramaders creixien molt lleument. De fet sembla que els cereals i el vi seguien trajectòries oposades: quan els primers creixen relativament més, el segon modera el seu creixement. Així fins 1681-90 els grans avancen un 34%, i el raïm només el 8,5%, mentre que entre aquesta dècada i la de 1741-1750 el vi avança un 1.104% i els cereals el 170%. Finalment la dècada 1781-1790 l'augment del 87,6% del delme dels grans contrasta amb el retrocés del 20,7% dels raïms. La comparació és similar si ens centrem en la dècada de 1791-1803, de la qual recordem que comptem amb menys dades.

Un canvi apreciable entre els segles XVII i XVIII és la major variabilitat dels delmes. El coeficient de variació mig dels anys 1605-1709 és del 17,9%, mentre que entre 1710 i 1803 va ser del 45,8%. De fet, l'única producció que es va mantenir igual d'inestable va ser la ramadera, mentre que en les altres tres, l'increment va ser molt marcat, sobresortint el dels grans, que va passar del 21,4% al 49,1%, mentre que els coeficients de variació dels delmes verd i de raïm van augmentar del 29,1% al 48,6% i del 34,6% al 52,6%, respectivament.

Per poder discriminar entre la variació dels delmes deguda a l'augment de la producció de la provocada pel moviment dels preus, la major informació disponible és la dels grans, tot i que també comptem amb dades dels ramats i el vi, però únicament referits del segle XVIII.

En relació als grans, com ja ha estat comentat, la recaptació dels delmes dels termes de Maó i Alaior es va realitzar de forma directa fins a 1710. Això, que per una banda ha suposat un inconvenient pel que fa a la manca d'homogeneïtat d'aquestes sèries, per l'altre és un avantatge, ja que ens proporciona els preus i les quantitats recaptades de blat i ordi. Els valors s'han agrupat per períodes amb un comportament homogeni. Com s'observa a la taula 2, la variació dels preus va ser molt moderada: el del blat va disminuir i el de l'ordi va augmentar, en els dos casos dèbilment. Si de cas és de notar la disminució dels preus de l'últim període, com veurem a continuació associada a un augment de les collites molt notable. Convé assenyalar que aquests preus es fixaven generalment de forma centralitzada per a tota l'illa i eren els que regien efectivament en els intercanvis.

Taula 2. Preus (lliures/quartera) i collita dels grans de Maó i Alaior (1605-1707)

Anys	Preus blat	%	Preus ordi	%	Collita blat	%	Collita ordi	%
1605-1624	1,943		0,775		986,59		286,42	
1625-1658	1,938	-0,26%	0,795	2,61%	1.182,59	19,87%	355,70	24,19%
1659-1691	1,980	2,21%	0,836	5,24%	1.226,76	3,73%	375,94	5,69%
1692-1707	1,822	-8,00%	0,803	-3,97%	1.739,42	41,79%	498,37	32,57%
1605-1707	1,931	-6,21%	0,806	3,70%	1.241,79	76,31%	371,26	74,00%

Font: Elaboració pròpia. AHM. Reial Patrimoni

En canvi, la producció de grans, tant la de blat com la d'ordi evolucionar de forma molt més vigorosa, amb un creixement accentuat el període 1625-1658 i especialment en 1692-1707. La correlació entre els moviments de la producció i els preus és clarament negativa (-0,72 en el blat i -0,33 en l'ordi). Per tant, els preus fixats per les universitats responien a la situació d'escassetat o abundància relativa del mercat, però amb rigidesa i sense abandonar uns preus seculars d'aquests productes que podem estimar en 1,93 lliures / quartera en el blat i 0,81 lliures / quartera per l'ordi.

La monotonia dels preus dels cereals va determinar que l'evolució dels delmes reproduís de forma bastant fidel la de la collita de grans. Per aquest motiu el delme dels altres dos municipis segueix una senda similar als que acabem d'examinar, si bé la crisi de 1659-1691 va afectar més als districtes amb recaptació convencional, quelcom ja conegut en la historiografia menorquina i atribuïble al major dinamisme socioeconòmic de la part oriental de l'illa durant aquest període¹². Aplicant la mateixa proporció als altres municipis obtenim que el creixement de les collites entre el període 1605-1624 i 1691-1707 en el conjunt de l'illa hauria estat del 54,4%, una mica superior al que va experimentar la recaptació del delme durant el mateix període (47,9%), cosa lògica ja que preus i collites varien en sentit contrari. El valor coincideix amb els que han obtingut altres autors¹³.

Al segle XVIII és possible efectuar una doble anàlisi. D'una banda, disposem de la taxa del blat i l'ordi i de l'altra, de les collites del terme de Maó, el més poblat de l'illa i el de major producció en el segle XVIII, juntament amb Mercadal. A la taula 3 s'ha organitzat la informació per períodes homogenis. D'aquesta manera observem com la producció de blat va experimentar un fort procés inflacionista, un 80,6% entre els anys 1736-1755 i la dècada 1781-1792. El preu de l'ordi va seguir de prop aquest moviment amb un augment del 70,4%. En canvi les collites van créixer de forma més moderada: el blat el 12,7% i l'ordi el 11,0%, en total el 12,3%, que si comptem des de 1728 encara es queda en el 19,1%. Aquests valors coincideixen amb els que s'han calculat per a tota l'illa: entre els anys 1701-1730 i 1761-1789 la collita de cereals va augmentar un 22%, clarament inferior al 72% que va créixer la població durant aquest període¹⁴.

Taula 3. Evolució dels preus (lliures) i la collita (quarteres) de blat i ordi de Maó (1736-1792)

Anys	preus	%	preus	%	collita	%	Collita	%
------	-------	---	-------	---	---------	---	---------	---

¹² CASASNOVAS (1998).

¹³ CASASNOVAS (2006).

¹⁴ MÉNDEZ (2010).

	blat		ordi		blat		ordi	
1736-1755	2,41		1,20		14.960,7		4.209,9	
1756-1765	2,84	17,9%	1,50	25,7%	16.173,5	8,1%	3.635,5	-13,6%
1766-1780	3,60	26,9%	1,73	14,9%	19.070,3	17,9%	4.251,9	16,9%
1781-1792	4,35	20,8%	2,04	18,0%	16.861,7	-11,6%	4.671,7	9,9%
Període	3,22	80,6%	1,55	70,4%	17.300,6	12,7%	4.251,3	11,0%

Font: Elaboració pròpia. AHM. Universitat

Pel que fa als productes ramaders, com es pot apreciar a la taula següent, els seus preus van retrocedir en el període de crisi del Sis-cents, i es van mantenir baixos fins a mitjan segle XVIII; partir d'aquest moment van créixer al mateix ritme que els dels cereals (el formatge 70% i la carn de boví, el 60%) o fins i tot superior en el cas de la llana (136%), el producte més significatiu. En tot cas, com que els delmes van augmentar només un 6,1% entre 1733-1766 i 1767-1792, és dubtós que la producció creixés.

Taula 4. Preus dels productes ramaders (lliures)

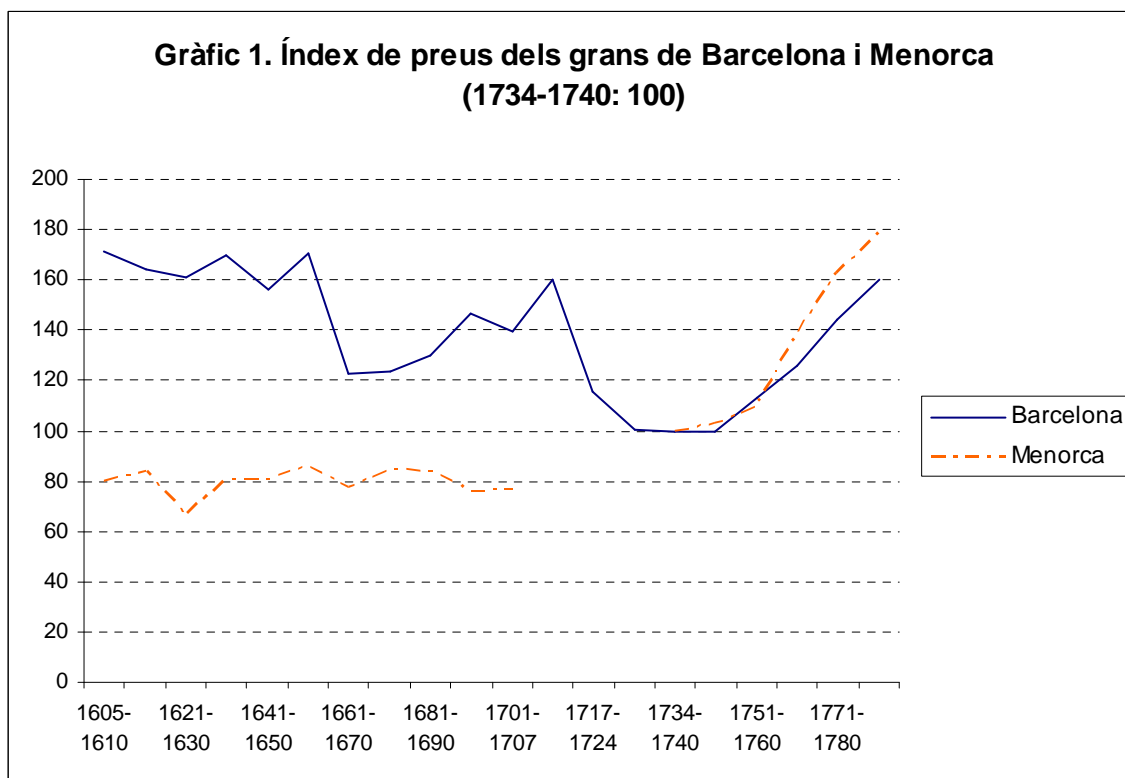
Anys	Llana		Formatge		Carn de boví	
		%		%		%
1605-1624	8,79		6,50		2,64	
1625-1658	8,73	-0,6%	6,98	7,4%	2,83	7,5%
1659-1691	7,32	-16,1%	6,30	-9,8%	2,77	-2,4%
1692-1707	7,35	0,4%	6,32	0,3%	2,91	5,1%
1736-1755	6,71	-8,7%	6,29	-0,5%	2,89	-0,5%
1756-1765	8,41	25,3%	7,56	20,2%	2,97	2,8%
1766-1780	10,82	28,6%	8,44	11,6%	3,39	14,2%
1781-1792	14,19	31,2%	10,33	22,4%	3,44	1,3%
1793-1799	15,86	11,7%	10,71	3,7%	4,63	34,7%

Font: 1605-1707: CASASNOVAS (2006); 1736-1799: AHM. Universitat

Evidentment, per obtenir una visió de conjunt hem deflactar les sèries. No obstant això, ens enfrontem amb alguns obstacles. Com hem vist, la disponibilitat de preus de la illa al llarg dels dos segles està limitada als grans i els productes ramaders, i tot i així no disposem dels valors dels anys 1708-1732. D'aquesta manera, no es pot construir un índex de preus. Es podria utilitzar l'índex de preus de Barcelona de Feliu (2004). No obstant això, hi ha dubtes sobre l'aplicació directa d'aquests a Menorca, ja que el coeficient de correlació entre l'índex de Feliu i el dels preus del blat de Menorca és de -0,05 per al període 1605-1789. Atès que el preu del blat era el regulador de les compres minoristes en tota l'illa, semblaria lògic que la relació entre les dues sèries fos significativa si els preus de tots dos territoris seguíssin un moviment similar.

Tanmateix, si considerem per separat els dos segles, descobrim que entre 1605 i 1708 la correlació continua sent nul·la (0,04), mentre que entre 1736 i 1789 és de 0,82, la qual cosa ens permet sospitar l'existència d'un procés de convergència entre ambdós mercats. És possible que factors com ara l'augment de les importacions de blat durant el domini anglès i el retorn de Menorca a la Corona espanyola el 1782 acostessin els preus menorquins als catalans, ja que anteriorment l'illa havia estat més vinculada amb Mallorca. Això s'observa en el gràfic 1, en el qual hem inclòs l'índex dels preus dels grans de

Barcelona, reescalat a base 100: 1734-1740, i l'índex de Menorca amb base en els mateixos anys. S'observa de nou com no existeix cap relació entre tots dos fins 1707 i els dos segueixen una tendència similar a partir de 1734. Així, podem deduir que si anys 1708-1733 els preus menorquins fossin similars als catalans, això donaria compte del salt que hem detectat en els valors del delme d'aquest període, que en els grans gairebé es multipliquen per dos.

Font: Barcelona: FELIU (2004); Menorca: AHM. Reial Patrimoni i Universitat.

D'aquesta manera, sembla que la forma més raonable de deflactar la recaptació dels delmes és utilitzar la sèrie dels preus dels grans de Menorca, cobrint les seves faltes amb l'índex de Feliu. Com ja hem indicat, el preu taxat del blat era el preu director dels compres al detall, i atès que els cereals eren el producte de major consum, afectava en gran mesura a l'evolució dels salaris i era el principal condicionant de la variació general dels preus.

Taula 5. Evolució temporal de la recaptació de delmes deflactada

Anys	verd	ramats	grans	raïms	Total
1605-1624	65,7	254,8	1.502,4	128,8	1.951,7
1625-1658	80,6	241,6	1.793,4	205,1	2.320,8
1659-1691	59,2	138,5	1.648,2	153,1	1.998,9
1692-1709	73,7	170,3	2.373,2	239,3	2.856,4
1710-1732	68,4	197,2	2.963,0	368,5	3.597,2
1733-1766	120,5	266,8	4.092,8	834,9	5.315,0
1767-1792	100,5	185,6	3.271,1	598,5	4.155,7
1793-1803	151,8	282,9	4.832,1	740,2	6.007,0

Font: Elaboració pròpia. AHM. Reial Patrimoni

En primer lloc, s'observa com l'agricultura de Menorca va experimentar un progrés notable en termes reals durant aquests dos segles. Al segle XVII es poden detectar quatre períodes ben marcats de durada similar en tots els productes. L'economia agrària exhibeix un comportament similar al d'altres zones del Mediterrani espanyol, caracteritzades per la lleugeresa de la crisi, que va assolir altres regions del país amb major virulència¹⁵. A Menorca, la recuperació de la crisi s'avança considerablement, ja que el període 1625-1658 presenta un avanç perceptible, però a continuació assistim a un retrocés fins gairebé els valors inicials, que no és superat fins a l'última dècada del segle. Aquest perfil se separa un tant del que va experimentar la veïna illa de Mallorca, en què després d'un inici de segle marcat per l'estancament, a partir de la dècada de 1640 el progrés, encara que poc espectacular, ja no s'aturarà i, s'accelerarà en l'última dècada del segle¹⁶. A Menorca, si l'agricultura havia romàs estacada fins 1691, en les dues dècades següents també va experimentar un fort impuls (43%), el qual no va tenir res a veure amb el domini anglès de l'illa i es va deure a causes endògenes. L'avanç va continuar fins a 1766, va patir un notable retrocés fins a 1792, del qual es va recuperar en els últims anys del segle i inicis del següent, coincidint amb l'inici del nou cicle bèl·lic inaugurat amb la guerra contra la França revolucionària.

Per productes destaca l'avanç del delme de raïms (475%), tant al segle XVII com al XVIII, que encara que no va ser lineal ni mancat de retrocessos, evidencia que aquest cultiu va progressar durant les dues centúries, en el costat oposat al bestiar perdre pes al llarg del temps (-47%), fenomen general en moltes àrees mediterrànies¹⁷ i atribuïble en aquest cas a la caiguda en la cotització de la llana. El progrés de les verdures (131%) i dels grans (222%) va quedar molt per darrere del del vi, i només en el segon cas va igualar al de la població de l'illa. Com hem vist, no tot aquest creixement es va deure a l'augment de les collites, sinó que en part va ser causa de l'augment del preu relatiu d'aquests articles en relació al dels grans.

Aquesta evolució agrària és coherent a grans trets amb la dinàmica poblacional. Com s'observa a la taula 6, obtinguda a partir dels llibres parroquials, el creixement vegetatiu va ser feble fins a 1710 i més vigorós a partir d'aquesta data. En tot cas és de destacar que, fins i tot en els pitjors moments del segle XVII el creixement vegetatiu va ser positiu, dècada a dècada, ja que les defuncions mai van superar als baptismes, ja que els esdeveniments catastròfics van ser d'escassa entitat.

Taula 6. Demografia de Menorca. Mitjanes anuals (1601-1800)

Anys	Batejos	Defuncions	Creixement	
			vegetatiu	Matrimonis
1601-1630	420,0	343,3	76,7	94,0
1631-1660	510,3	456,0	54,3	132,0
1661-1690	558,0	422,7	135,3	133,0
1691-1710	703,5	533,5	170,0	155,0
1711-1730	843,5	643,0	200,5	197,5

¹⁵ MARCOS (2000).

¹⁶ JUAN (1973); HERNÁNDEZ ANDREU i ÁLVAREZ (2000)

¹⁷ MARCOS (2000) Ibidem

1731-1760	1.015,0	780,7	234,3	213,0
1761-1780	1.069,0	791,5	277,5	222,0
1781-1800	1.261,5	970,0	291,5	259,5
Mitjana	797,6	617,6	180,0	175,8

Font: VIDAL BENDITO i GOMILA (1985)

Cal posar en relació les xifres anteriors amb la població de l'illa. Al segle XVII ha estat estimada a partir de l'impost del morabetí i al segle següent procedeix de diversos censos, els quals, en general són bastant fiables. Com s'observa, el nombre d'habitants va retrocedir a la segona part del segle XVII, coincidint amb la baixa de la recaptació dels delmes, la qual cosa ens indica l'existència d'una important emigració, ja que el creixement vegetatiu era positiu.

Taula 7. La població de Menorca

Anys	habitants	variació
1594-1610	9.485	
1643-1650	13.825	45,8%
1664-1671	11.940	-13,6%
1713	16.082	34,7%
1749	20.815	29,4%
1787	27.728	33,2%
1805	31.548	13,8%

Font: Diversos¹⁸

En tot cas, la comparació de les dues taules ens permet constatar que la taxa de creixement vegetatiu entre els dos segles va oscil·lar poc al voltant del 10 ‰ anual, amb una natalitat mitjana del 45 ‰ i una mortalitat del 35 ‰. El feble creixement de les primeres sis dècades del segle XVII (especialment en 1631-1660 en què el creixement vegetatiu va ser del 4 ‰) es va deure més a una baixa natalitat (37 ‰) que a una alta mortalitat. De fet, quan a partir del 1660 la taxa de natalitat augmenta també ho fa la mortalitat, si bé a un ritme inferior, la qual cosa va conduir a que el creixement vegetatiu arribés a un màxim del 12 ‰ entre 1691 i 1730, aproximadament, un període en que la recaptació del delme també va experimentar un gran creixement.

A partir de mitjans de segle el creixement vegetatiu va declinar lleument fins al 10 ‰, degut fonamentalment a la reducció de la taxa de natalitat, ja que la mortalitat va seguir relativament estable. Cal destacar que les dates de major creixement vegetatiu coincideixen amb la major expansió del cultiu de la vinya, com hem vist amb el delme i corroborarem amb les xifres de producció de l'apartat següent.

2. L'expansió del sector vitivinícola de Menorca a segle XVIII.

¹⁸ Per al segle XVII, CASASNOVAS (2006); per al XVIII els censos de Kane (1713), Blackney (1749), Floridablanca (1787) y de 1805.

Abans de passar a estudiar a producció vitícola cal donar un breu repàs a l'estructura institucional del sector i, particularment, a la intervenció pública a què estava sotmesa¹⁹.

La venda de vi no era lliure. Fins i tot durant el domini anglès, en el qual es va liberalitzar el comerç d'alguns productes, com els cereals, va estar sotmesa a un fort control. La introducció de brous estrangers estava prohibida, excepte en els períodes de forta escassetat, si bé durant el transcurs del segle els Governadors anglesos van permetre la seva entrada per al consum de la tropa, tot i que, per la pressió de les autoritats locals, van acabar limitant la seva venda al port de Maó. La venda de vins d'altres termes municipals estava sotmesa a la mateixa restricció, que a mesura que avançava el segle va ocasionar les protestes dels districtes veïns a Maó, i la utilització de diversos subterfugis per intentar esquivar la prohibició. L'exportació de vins insulars, també estava prohibida, encara que es podia autoritzar en anys de collites excepcionals. No obstant això aquesta pràctica només està documentada els primers anys del segle XVIII i a finals d'aquesta centúria.

Les universitats eren les encarregades de fixar els preus que regien durant tot l'any i, de fet, aquesta pràctica és el motiu pel qual disposem de la sèrie de producció de vi, ja que la universitat ordenava el seu recompte per disposar de la informació necessària per a la determinació del seu preu. D'aquesta manera, un cop feta la verema es marcaven els preus als quals s'autoritzava a vendre el vi al llarg de l'any següent. Normalment es fixaven quatre preus, un per trimestre, encara que en ocasions aquests es reduïen a tres, i en moments d'escassetat en dos, i en algun cas extraordinari només un. Excepte en una o dues conjuntures crítiques aquestes eren els preus efectius de mercat.

La venda de vi estava sotmesa al control d'un funcionari municipal, el mostassaf, que havia d'autoritzar l'obertura de cada bota, segons un sistema de torns, en teoria per evitar que la multiplicació dels punts d'expedició augmentés el volum de vi que es tornava agre i en la pràctica per facilitar el control.

Com hem vist, el vi pagava el delme. Cada any la recaptació s'arrendava i els delmers recollien l'onzena part de la collita de raïm, feien el vi, el venien amb un privilegi tant en el preu com en els torns de venda, i feien pagaments periòdics a les autoritats. D'altra banda, la venda de l'aiguarent estava estancada i també se subhastava anualment. Per donar una sortida als vins fets malbé s'obligava a l'estanquer de l'aiguarent a comprar tot el vi agre a un preu prefixat. Només podia comprar a l'exterior l'aiguarent necessari després d'haver destil·lat aquests vins.

Aquest entramat institucional es va mantenir amb poques variacions durant tot el segle XVIII. A l'inici del domini anglès el primer governador, Kane, després d'un intent de flexibilitzar el sistema, es va acabar plegant a les demandes de les universitats locals i reinstaurà els usos anteriors. El sistema només va patir un fort desafiament amb el cicle bèl·lic iniciat amb la guerra franco-espanyola de 1793 i que no finalitzaria fins al final de la Guerra del Francès, el 1814 i que

¹⁹ L'explicació més comprensiva del sistema d'intervenció a què se sotmetia el vi de Menorca es pot trobar a MÉNDEZ (2010).

va ocasionar freqüents períodes de desproveïment de vi. En aquest lapse de temps, es van anar relaxant tots els controls i traves, excepte el delme, i per això els preus van augmentar vertiginosament i el comerç exterior i interior van ser més dinàmics.

Un cop exposats els condicionants institucionals, podem passar a analitzar l'evolució de la viticultura. La vinya menorquina del Set-cents va experimentar una expansió important que podem vincular les vendes que es feien a les tropes del castell de Sant Felip, que va ser ampliat considerablement, i la Marina anglesa, que feia freqüents estades al port de Maó. Els escriptors de la potència anglesa es van adonar d'aquest fet, cosa que no deixa de ser significatiu, i ens van deixar la seva percepció del fenomen. D'altra banda, els arxius de l'illa conserven fonts de primera mà sobre l'extensió de vinya, la producció vinícola i els preus del vi.

Armstrong, un enginyer anglès que va visitar l'illa en aquesta època i en va escriure la primera geografia²⁰, va avaluar la producció vinícola de l'illa, però les dades que proporciona són confusos i, a més, ha estat mal traduït. Així indica que cap a 1740 la producció de raïm era d'uns 154.000 quintars que produïen 4.000 pipes de vi, uns 13.000 hogsheads (mesura anglesa de vi). No obstant això, la revisió d'aquests valors que ha de fer-se els deixa en 114.400 quintars de raïm i les 4.000 pipes de vi de fet equivalen a 8.500 hogsheads, és a dir una mica més de 10.100 hl²¹. Més significativa és la informació que ens proporciona l'autor que els naturals de l'illa planten constantment vinyes i que la producció indicada es doblarà en pocs anys.

Un autor posterior, Lindemann²² ens descriu un panorama en què la producció vitícola sembla estabilitzada. Cap a 1780 la collita és de 5.500 botes, de les que exporten el 10%. Si donéssim crèdit a aquests valors, la producció de vi s'hauria incrementat un 37,5% en relació als valors d'Armstrong. Altres autors, com La Chapelle, Vargas Ponce o Ramis²³, no ens ofereixen més precisions, al marge de destacar la bona reputació dels vins de l'illa.

Respecte a les fonts arxivístiques, les principals són dos: d'una banda els escritinis i aforaments del vi que feien les universitats de l'illa, i per l'altre els manifestos de béns a través dels quals els particulars declaraven a les universitats seves propietats, i que eren la base de l'impost de la talla, i a través dels quals podem calcular la superfície ocupada per les vinyes.

Pel que fa als escritinis del vi, els de la Universitat de Maó, el districte de major producció, són els més complets, ja que abracen el període 1726-1799. Al gràfic 2 hem recollit aquests valors. La càrrega és una mesura de vins local, equivalent a prop de 120 litres. Com es pot comprovar, malgrat la manca de dades d'alguns anys i de la variabilitat de les collites, durant els primers anys la producció de vi era netament inferior a l'existent a partir de 1760. La tendència

²⁰ ARMSTRONG (1752 i 1756).

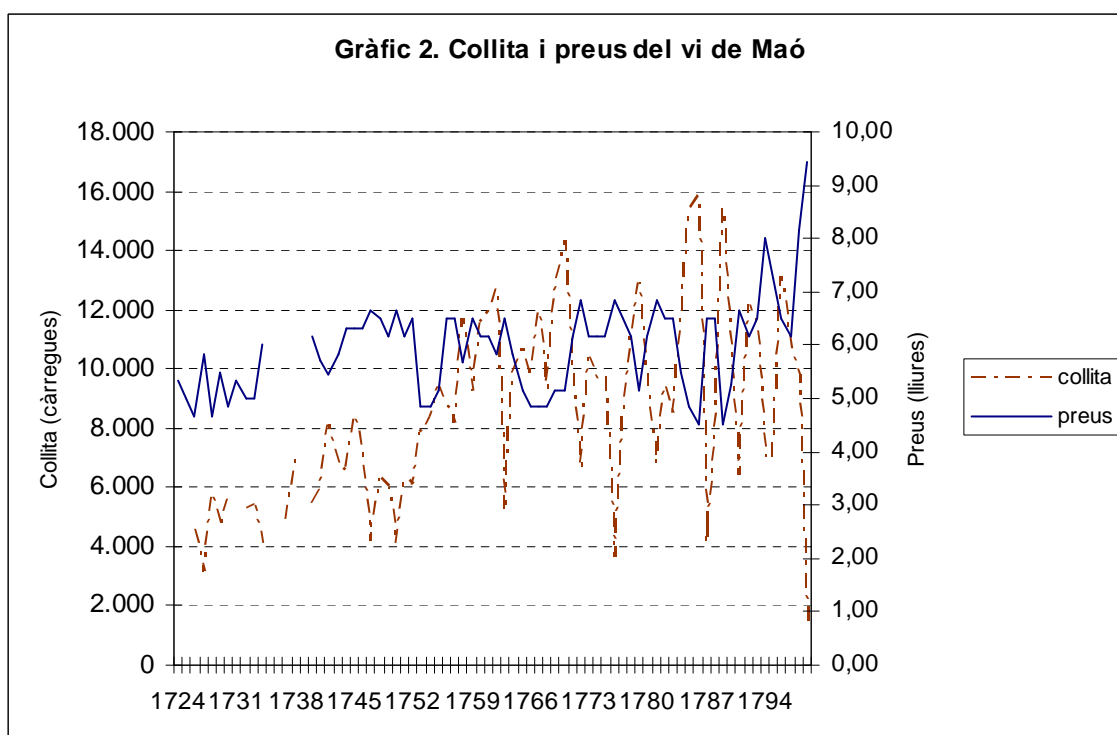
²¹ En el raïm l'autor va afegir un zero a la collita d'un terme municipal; al vi no concorden els valors en mesures angleses i menorquins. Vegeu MÉNDEZ (2010) pàg. 24-25.

²² LINDEMANN (1786).

²³ PASSERAT DE LA CHAPELLE (1764), VARGAS PONCE (1787), RAMIS, (1989).

ascendent des de principis de la dominació anglesa permeté assolir un màxim productiu la dècada de 1760, i a partir d'aquí es produí un moviment pendular, de manera que la collita mitjana del període 1760-1799 seria d'aproximadament 9.900 càrregues (11.700 hl). Aquest impuls va permetre més que duplicar la producció de vi del terme (112,4%) en tan sols tres dècades.

Pel que fa als preus disposem dels valors aforats per la Universitat de Maó. Malgrat que cada universitat fixava els seus preus, les diferències entre aquests eren molt petites i en ocasions el Governador de la illa va obligar a aplicar el mateix preu a tota l'illa, de manera que els preus apuntats poden ser utilitzats com a indicador dels que regien a Menorca.

Font: AHM. Universitat de Maó.

Així és constatable com els preus, que varien de forma inversa amb la producció, van créixer al llarg d'aquest segle, si bé de forma molt moderada. Entre 1724 i 1739 van oscil·lar sobre les 5,2 lliures per càrrega, entre 1740 i 1789 van variar poc al voltant de les 5,9 lliures i l'última dècada la mitjana és de 7. De fet caldria diferenciar els preus del vi abans de 1793 dels anys posteriors, ja que la mitjana del període 1794-1799 és de 7,6 lliures, mentre que la del període 1760-1793 és de 5,87. Aquest últim valor és fins i tot inferior als de les dècades del 1740-1749 (6,15) i 1750-1759 (5,93), amb la qual cosa s'evidencia que el preu del vi va créixer en paral·lel a l'augment de la producció fins a la dècada del 1740-1749, que marca un màxim, per disminuir a partir d'aquesta data, fins que els anys 1794-1799 el preu es va incrementar de forma explosiva. Aquest perfil queda reforçat pel fet que els únics valors coneguts de principi de segle, els preus del 1701 (2,33 lliures) i el del 1717 (4,5 lliures) són netament inferiors.

La cesura de l'any 1793 ha quedat ben recollida en les fonts. Ja l'any anterior, es va avançar la data en què es fixava el preu del vi nou, de manera que els Jurats de Maó es van veure obligats a aclarir que s'havia exhaurit el vi vell. El 1793 l'aforament es va avançar un altre mes i es van establir uns preus alts, malgrat que la collita havia estat abundant, justificant aquest extrem per l'elevat volum de compres del sector militar:

“Inspecto el pueblo no [se] encuentra vino viejo á comprar por haver el señor consul de S. M. Britanica y D. Manuel Cabriada Proveedor de la Marina comprado quasi todas la ducientas y trece Botas que se encontraron de vino viejo con el Registro echo en 26 del proximo mes de Octubre.”²⁴

Si per facilitar l'anàlisi tenim en compte les escasses dades disponibles dels primers anys del segle i efectuem la comparació amb els altres articles, es comprova com el preu del vi a principis de segle va tenir un comportament més dinàmic al del blat fins als anys 1738 -1752, però a partir d'aquesta data es va separar de la tendència creixent de la resta dels productes agraris, estancament del qual no es recuperaria fins als últims anys del segle. Per tant, sembla que hi ha una coincidència entre l'aturada en el creixement de la producció vínica i l'estancament del seu preu.

Taula 8. Preus dels productes agraris de Menorca. Números índexs				
Anys	vi	blat	llana	carn boví
1701	37,5	61,0	109,7	
1717	72,4			
1724-1737	84,0	95,5		79,9
1738-1752	100,0	100,0	100,0	100,0
1753-1766	93,6	106,9	121,6	101,6
1767-1778	94,4	143,0	161,0	115,4
1779-1793	94,4	181,4	211,1	117,5
1794-1799	122,1		240,2	163,3

Font: AHM. Universitat de Maó

Per conèixer la producció vitícola del conjunt de l'illa de Menorca, que estava dividida en cinc districtes, comptem amb una sèrie semblant a la Maó, la del veí terme d'Alaior, si bé el període temporal abastat és una mica diferent: 1762-1809. No obstant això, atès que les produccions d'aquests dos districtes estan altament correlacionades (0,84), es poden estimar alguns valors més d'Alaior, per recuperar els valors absents i allargar la sèrie. Els resultats evidencien l'existència de bàsicament el mateix perfil en aquest terme, que també va aconseguir el màxim productiu en la dècada del 1760 i a partir d'aquest moment la collita hauria anat oscil·lant a la baixa i alça dècada a dècada, si bé en aquest cas les variacions eren més marcades que a Maó. Aquesta evolució és coherent amb el moviment dels preus i també coincideix substancialment amb la recaptació dels delmes de raïm d'aquest poble, que durant tot el segle va créixer fins a arribar al màxim durant els anys 1741-1762, i a partir d'aquí va disminuir i no va remuntar fins als anys 1792-1803.

²⁴ A.H.M. Universitat de Maó, 9. Agricultura, Núm. 7.

Per a la resta dels districtes encara que només es disposa de dades de dotze anys del període 1757-1783 (dels quals únicament vuit estan desglossats per termes municipals), en base a aquests podem saber que la collita dels dos termes que s'acaben d'analitzar suposava el 60% del total insular. D'aquesta manera és possible estimar la producció de vi dels anys finals del segle XVIII, en que fins en els districtes més dinàmics (Maó i Alaior) va ser una època d'estabilitat després del creixement anterior.

L'estratègia d'estimació de la producció vinícola és similar a la ja utilitzada per l'autor anteriorment²⁵, i es basa en aproximar els valors absents dels municipis sense dades (Ciutadella, Mercadal i es Castell) a partir del pes que aquests suposen en els anys en que es disposa de dades (1762, 1773, 1774, 1775, 1779, 1780, 1782 i 1783), ja que aquesta és una mostra representativa del període. El valor de la suma de tota l'illa es calcula suposant que el pes dels municipis de Maó i Alaior sobre el total s'ha mantingut constant. En el present treball s'ha fet un major ús de la informació dels anys 1757-1761, que no estan desglossats per termes municipals i també s'han utilitzat les dades de la recaptació del delme per permetre una variació dels pesos relatius dels diferents municipis al llarg del temps. A la taula 9 es mostren els resultats.

Taula 9. Producció de vi de Menorca, per districtes (càrregues)							
Anys	Ciutadella	Mercadal	Alaior	Maó	Es Castell	Menorca	% var.
1750-59	3.798,5	628,6	3.242,0	7.998,9	3.293,2	18.961,2	
1760-69	4.800,8	833,2	4.341,5	10.550,0	4.108,7	24.634,1	29,9%
1770-79	4.217,5	607,4	3.730,0	9.612,6	3.566,9	21.734,4	-11,8%
1780-89	4.602,6	814,2	4.232,4	10.375,4	4.104,2	24.128,7	11,0%
1790-99	4.067,8	782,7	3.358,7	8.938,3	3.405,1	20.427,3	-15,3%
1760-99	4.422,2	759,4	3.915,7	9.869,1	3.796,2	22.762,5	20,0%
% s. total	19,4%	3,3%	17,2%	43,4%	16,7%	100,0%	

Font: Elaboració pròpia. AHM Universitat de Maó i AMA Universitat d'Alaior

Com es pot observar, la producció de vi de Menorca va experimentar un últim creixement en la dècada de 1760-1769, que de fet va marcar el punt culminant de la producció vitícola del segle, per declinar suaument els anys finals del segle. En conjunt, la producció dels anys 1760-1799 va ser d'unes 22.760 càrregues (27.000 hl). La producció de vi d'aquest període va ser un 20% superior a la de la dècada del 1750-1759. Les collites més abundants es van recollir les dècades del 1760-1769 i 1780-1789, en un moviment pendular molt característic. Lògicament, les dècades de major producció van ser aquelles en què els preus van ser més baixos, sense que, fins als últims anys del segle, els preus experimentessin cap variació tendencial.

El pes del sector vitícola estava molt decantat cap als tres districtes del llevant insular. Maó (que inclou l'actual Sant Lluís), amb un pes del 43,4% en el total de l'illa, era la zona de major producció superior. Si li sumem la collita d'Alaior, amb el 17,2% i es Castell (16,7%) obtenim més del 75% de la producció de vi de l'illa. A ponent la collita de Ciutadella suposava el 19,4% del total i al centre Mercadal (que inclou els actuals termes de Ferreries i es Migjorn), només representava el 3,3%.

²⁵ MÉNDEZ (2010).

La producció vínica requereix una base física, el cultiu de la vinya, el coneixement de la qual presenta algunes dificultats. L'única font de dades que disposem són les declaracions fiscals conegudes com manifestos de béns, en què es recullen les declaracions de tots els contribuents de cada universitat sobre les seves propietats, lògicament no restringides ni a la vinya ni a l'agricultura, les quals eren valorades amb la finalitat d'aplicar sobre la suma global un impost directe conegut com la talla. Per això, cal extreure del conjunt d'aquestes declaracions les corresponents a la propietat vitícola. Aquesta gairebé sempre apareix valorada, però només en alguns manifestos de la segona meitat del segle XVIII s'expressa el nombre de ceps i mai l'extensió plantada. No obstant això es pot passar fàcilment d'un a l'altre ja que per diverses fonts sabem que el marc de plantació vigent a l'illa era molt uniforme fins al punt que era comunament acceptat que 8.000 ceps ocupaven una quartera, la unitat local de superfície. Una quartera equival a dues terceres parts d'una hectàrea.

El procés que porta fins a l'obtenció de la superfície ocupada per la vinya és indirecte. Anteriorment s'havien realitzat estimacions d'aquest tipus, si bé limitades a un únic districte i amb un mètode de càlcul molt més simple²⁶. De fet, fins i tot els manifestos més complets no recullen el nombre de ceps de totes les propietats, per la qual cosa cal calcular el nombre mitjà, relacionar-lo amb la valoració mitjana i aplicar aquest índex a la resta de propietats. Per evitar distorsions, aquest procediment s'ha aplicat als diferents tipus de vinyes que es distingien: la vinya normal, la vinya nova ("mallola"), la vinya vella i la vinyota (vinya petita i d'escassa producció), sense deixar de banda que, especialment al centre de l'illa, la vinya es valorava conjuntament amb camps, cases i altres elements diversos (horts, terres, erms), pel que cal esterilitzar convenientment aquest efecte.

Atès que els manifestos es renovaven cada pocs anys, s'han pres com a referència els de 1723 i 1773, dues dates ben separades per poder captar les transformacions en el cultiu de la vinya. S'han utilitzat els manifestos de tots els districtes de la illa (Maó, Alaior, Mercadal-Ferrerries i Ciutadella). Pel més petit d'ells, amb diferència (Mercadal-Ferrerries), que durant el segle XVIII suposava menys del 5% del total, només es disposa dels manifestos complets dels anys 1747 i 1799, a partir dels quals el de 1773 ha estat estimat a partir de la recaptació dels delmes i de l'evolució general de la vinya a la resta de districtes, procediment que també s'ha utilitzat per calcular els valors de 1723. Cal assenyalar que aquest districte no produïa quantitats significatives de vi fins 1721, primer any en què es va recollir el delme de raïms. També hem utilitzat aquest procediment per estimar els valors de Ciutadella de 1723, en què només coneixem el nombre de propietaris. Els resultats s'han recollit a la taula 10.

Les xifres sobre l'extensió que ocupava la vinya que són una estimació. Malgrat que els supòsits utilitzats són lògics i coherents, sempre hi ha el dubte de fins a quin punt no s'han introduït errors i biaixos que puguin distorsionar els resultats. Afortunadament comptem amb valors exactes de la vinya per un moment

²⁶ SASTRE (2003) per as Castell. SINTES (2000) proporciona dades parcials de Sant Lluís y Maó.

proper. Ens referim al amillament de Martín de Garay, que es va realitzar a l'illa en 1818 i que ofereix l'extensió de la vinya plantada, amb un cert detall²⁷. Com hem apuntat, el cultiu estava estabilitzat des de 1760 i per tant, no és previsible que hi hagi d'haver grans diferències entre els valors del 1773 i els que proporciona l'amillament. Per comprovar-ho hem inclòs aquestes xifres en l'última columna.

Taula 10. Distribució territorial de la vinya de Menorca (ha)				
Districte	1723	1773	% variació	1818
Maó	162,5	373,2	129,7%	330,67
Sant Lluís	20,8	130,6	527,7%	190,95
Es Castell	128,8	155,9	21,0%	133,43
Alaior	89,7	204,9	128,5%	340,91
Mercadal	21,2	55,6	161,9%	75,92
Ciutadella	146,2	221,2	51,3%	215,85
Suma	569,2	1.141,4	100,5%	1.287,73
Exten. Mitjana	0,49	0,42	-16,5%	0,46

Font: Manifiestos de béns de 1723 i 1773 i Estadística de Casanello

La superfície plantada de vinyes es va doblar entre 1723 i el 1773. A més, la superfície mitjana de les vinyes es va reduir de forma apreciable (16,5%), la qual cosa vol dir que el creixement del sector es va recolzar en vinyes de petites dimensions. Es va tractar d'un moviment bastant general en tots els districtes; únicament una mica més marcat a Maó i es Castell. L'única excepció va ser Ciutadella, on la mida de la vinya mitjana va augmentar notablement (33,6%), ja que el creixement de la superfície plantada es va enfrontar a un nombre de parcel·les molt estancat.

La transformació de la vinya va afectar també a l'estructura territorial. El districte de Sant Lluís, que havia estat potenciat en 1761 amb la creació d'un nucli de població que donés cohesió als nombrosos llogarets, va exhibir un augment accelerat que li va permetre multiplicar per sis la superfície plantada de vinyes i triplicar el seu pes dins del terme. Alaior, Mercadal també van mostrar un fort dinamisme, mentre que el districte de Maó pròpiament dit s'expandia a un ritme lleugerament superior a la mitjana (218%). En canvi Ciutadella, que va créixer només el 51,3%, i es Castell, amb el 21%, es quedaren relativament endarrerits.

Les xifres del amillament de 1818 no presenten una discontinuïtat amb les del manifest de 1773. El moderat creixement que s'aprecia (12,8%) és lògic, donat l'augment dels preus del vi dels anys finals del XVIII, que es va mantenir fins al final de la Guerra del Francès. Pel que fa als moviments dels diferents districtes no és sorprenent que els més dinàmics fossin Alaior, Sant Lluís i Mercadal, ja que suposa la continuació de la tendència que hem vist en el segle anterior, el mateix es pot dir de la reculada de es Castell i el estancament de Ciutadella. Finalment, la lleugera disminució de la vinya de Maó és lògica en un context de major facilitat per a la introducció de vi d'altres termes, que va possibilitar el creixement dels territoris veïns de Sant Lluís i Alaior. De fet la suma de

²⁷ MÉNDEZ (2010) ha estudiat aquesta font. Aquest amillament és recollit als arxius de l'illa amb el nom d'"Estadística de Casanello".

l'extensió de vinya dels districtes de la Universitat de Maó (Maó, Sant Lluís i es Castell) és gairebé exactament la mateixa en ambdues dates.

Pel que fa a l'estructura de la propietat és convenient integrar les dades de tots els termes municipals. S'han estimat les estructures de la propietat de Ciutadella de 1773 i des Mercadal dels dos anys a partir de les dades del 1773 i 1747, respectivament, tot aplicant el moviment general experimentat per les vinyes dels termes respectius. Aquesta estimació en cap cas pot distorsionar els resultats, ja que aquests dos districtes únicament representaven el 29% del total de l'illa.

Entre el 1723 i el 1773 el nombre de propietaris va créixer menys que l'extensió ocupada per la vinya, per la qual cosa la propietat mitjana va augmentar el 9,1%. Tanmateix, aquesta variació va ser molt diferent a Ciutadella de la resta de l'illa, ja que, mentre que en aquest terme la propietat tipus augmentar un 83%, a la resta va disminuir el 12,5%.

Taula 11. Estructura de la propietat vitícola de Menorca (ha)				
Trams	1723	1773	% variació	1818
0-0,24	31,0	63,8	105,7%	61,8
0,25-0,49	96,7	224,1	131,8%	265,6
0,50-0,99	249,1	396,4	59,2%	403,7
1,00-1,49	110,5	201,8	82,6%	194,0
1,50-1,99	44,7	104,6	134,0%	120,8
>2,00	37,2	150,6	304,4%	242,1
Suma	569,2	1.141,4	100,5%	1.287,8
Ext. mitjana	0,55	0,60	-9,1%	0,60

Font: Manifestos de béns de 1723 i 1773 i Estadística de Casanello

Els trams més dinàmics van resultar ser els més extrems: els propietaris de menys de mitja hectàrea (125,5%) i els de més d'una hectàrea i mitja (211,5%), els quals van guanyar pes en el total de propietaris. Aquest moviment es va donar tant en el nombre de propietaris com en l'extensió ocupada per les vinyes. El resultat va ser una major diversitat dels propietaris: si en 1723 els viticultors amb propietats d'entre 0,50 i 1,50 hectàrees, suposaven el 63,2% del total, en 1773 el percentatge havia baixat fins al 50,3%. Mentrestant, tots els altres grups de propietaris havien augmentat el seu pes sobre el total, fenomen especialment marcat en els més grans que van passar del 14,4% al 23,8%.

En aquest cas el continuisme entre les xifres de 1773 i les de 1818 és encara més marcat. Els canvis són mínims i segueixen amb la tendència anterior; únicament destaca l'augment experimentat pels propietaris de més de dues hectàrees, que van haver de ser els principals beneficiaris de la major obertura comercial i menors rigideses estructurals d'aquest període.

L'ampliació territorial del cultiu va tenir altres expressions. Una d'aquestes va ser l'augment de la distància entre el lloc de residència del viticultor i la situació de la vinya. Encara que les dades de 1723 no són tan detallades, no era excessivament freqüent trobar propietaris d'un districte amb vinyes en un altre;

en canvi en 1773 aquest fenomen era ben perceptible, com s'evidencia en la taula 12.

Taula 12. Relació entre el lloc de residència dels viticultors i la situació de les vinyes (1773)						
Situació de les parcel·les	Lloc de residència					
	Maó	Sant Lluís	Es Castell	Alaior	Mercadal	Ciutadella
Maó	450	32	25	18	3	
Sant Lluís	63	178	26	4	1	
Es Castell	19	8	214			
Alaior	24	2	1	391	14	
Mercadal	1			7	198	3
Ciutadella	3					330

Aquesta dispersió, de la qual únicament escapa el terme de Ciutadella, llunyà dels anteriors, havia de respondre a relacions diverses entre la propietat i el cultiu. Així és clar que, per la distància existent (i les elevades dimensions de les vinyes) els quatre maonesos propietaris de vinyes situades a Mercadal i Ciutadella no explotaven directament les terres, aquesta situació també es va haver de donar en altres districtes. Així i tot queda un romanent de propietaris que havien de fer diversos quilòmetres per explotar les seves vinyes. A això hem d'afegir els propietaris que, dins d'un districte, declaren un lloc de residència molt allunyat de les seves vinyes. De fet, era molt freqüent quan un propietari tenia diverses parcel·les amb vinya, aquestes estiguessin ben distants unes de les altres.

L'amillament de 1818 ens permet situar el pes de la vinya dins del context de l'agricultura insular ja que, a diferència dels manifest de béns, ens dona les xifres de la superfície conreada total de l'illa, que hem recollit a la taula 13 (el municipi de Maó inclou els districtes des Castell i Sant Lluís). La vinya ocupava el 3,7% de la superfície agrària i tenia un pes sensiblement superior a Maó i Alaior, la qual cosa és coherent amb la producció vínica de tots dos.

Taula 13. Superfície vitícola sobre el total cultivat el 1818 (ha)			
Municipi	Total	Vinya	% s. total
Maó	11.397,9	655,1	5,7%
Alaior	7.206,6	340,9	4,7%
Mercadal	7.517,8	75,9	1,0%
Ciutadella	9.039,9	215,9	2,4%
Total	35.162,2	1.287,8	3,7%

Fuente: Estadística de Casanello

La reduïda extensió territorial de la viticultura no ha de portar a la conclusió que es tractava d'un producte menor dins de l'agricultura de l'illa. A més del que ja indiquen les xifres decimals que hem comentat anteriorment, un estudi d'aquesta època situa a la producció de vi com la segona activitat agrícola de l'illa pel seu valor econòmic, amb el 13,6% del total, per sobre de la suma de tots els productes ramaders (carn, llana i formatge), amb el 13,2%, mentre que els cereals ascendien al 67,1%²⁸.

²⁸ RAMIS (1816).

3. Conclusions.

El segle XVII no va estar tenyit a Menorca de tints tan dramàtics com els que van viure àmplies zones de l'interior peninsular. Tot i això durant les primeres nou dècades ni les collites ni la població superar el mer estancament, excepte un breu i lleu creixement durant el període 1625-1658. La recuperació definitiva d'aquesta situació d'atonía va haver d'esperar a l'última dècada del segle. Malgrat que el to general de l'evolució agrària el va marcar la cerealicultura, que va veure un progrés moderat, amb un augment de les collites del 52%, inferior al 70% que experimentava la població, el cultiu de la vinya va escapar d'aquests pobres resultats i va tenir un creixement molt més constant durant tota la centúria i que es prolongaria en la primera meitat de la següent. Així, durant el Sis-cents el delme de raïms créixer el 74% en termes reals, mentre que el de grans no va passar del 48%, el de verdures no va créixer i el de bestiar retrocedir el 37,5%.

Menorca es va mantenir bastant al marge dels desordres monetaris que a Espanya van caracteritzar part del segle XVII, almenys el preu dels productes agraris es va mantenir força estable. No obstant això, la situació va canviar radicalment el segle següent en què, a més, es van experimentar dos forts processos inflacionistes lligats a episodis bèl·lics: el primer durant la Guerra d'Independència (1710-1715) i el segon a partir del 1792 arran de les guerres amb França i Anglaterra de finals de segle. Entre mitges, els preus agraris van anar creixent de forma més o menys regular, així el preu del blat va augmentar un 81% entre 1738-1752 i 1779-1793, el de la llana al 136% al 1794-1799 i el formatge el 70% . No obstant això, els preus del vi es van separar d'aquest patró, amb un creixement del 22%. Aquesta divergència es va produir als anys centrals del segle, entre 1752 i 1793, període en què de fet el preu del vi va caure, ja que a la resta del període es va comportar de forma similar al del blat.

Aquesta inflació va ser la causa que la recaptació nominal dels delmes fos més homogènia que en el període anterior. Si es deflacta pel preu del blat els delmes van augmentar el 110% entre 1692-1709 i 1796-1803. El delme de raïm tornar a ser el més expansiu (209% en termes reals), i les verdures i els grans van quedar lluny (106% i 103,6%, respectivament, mentre que la ramaderia va seguir creixent al ritme (66%) . El creixement real de la producció va ser similar. La collita de cereals de Maó augmentar un 19,1% entre 1728-1768 i 1769-1798, pràcticament igual que el conjunt de l'illa (22%). Mentrestant la collita de vi de Maó créixer el 112,6% entre 1724-1739 i 1760-1799. El terme d'Alaior va seguir un moviment semblant, de manera que el conjunt de l'illa va haver créixer a un ritme poc menor a aquest.

El progrés indicat és similar al que s'aprecia en comparar la superfície plantada de vinyes, que en el conjunt de l'illa es va doblar entre 1723 i 1773. Posteriorment només es constata un augment del 12,8% fins a 1818. En conjunt, s'observa com al llarg dels dos segles el creixement de la collita de vi supera el de la població, mentre que la collita de blat sempre va anar per darrere d'aquesta, i de forma més marcada al segle XVIII en què es va quedar molt lluny, dèficit que es va cobrir amb importacions i que ha d'explicar

l'aproximació de l'índex de preus de Menorca al de Barcelona. En tot cas l'illa va viure un progrés econòmic continu, que es va traduir en la inexistència de crisi de mortalitat i un creixement vegetatiu sempre positiu, que es va accelerar en els moments de major auge agrícola i, especialment, vitícola.

L'augment de la superfície vitícola es va aconseguir gràcies a la incorporació d'un nombre molt elevat de viticultors (180%), que van conrear petites parcel·les, amb el que la propietat mitjana va disminuir. No obstant això, si s'examina en detall aquest moviment veiem que de fet van augmentar tant els petits propietaris com la gran propietat, amb el que s'obté és una expansió del cultiu entre tots els grups socials, una situació que es mantenia en gran mesura 1818. Malgrat tot cal destacar el creixement constant de les propietats de més de 1,5 ha, que suposaven gairebé el 24% en 1773 i més del 28% en 1818, el que és indicatiu d'un procés d'especialització productiva.

Territorialment, el creixement de la vinya va adoptar un patró molt característic d'aquest a oest: es va iniciar al districte des Castell, encoratjat per la proximitat del castell de Sant Felip, d'aquí es va difondre a Maó i, a partir de la fundació del poble de Sant Lluís, per les terres confrontants. Més tard va arrencar amb força en Alaior i Mercadal. Ciutadella, el terme més allunyat del castell i el port de Maó, va ser el terme que menys es va beneficiar d'aquesta expansió.

La viticultura espanyola va experimentar un notable empenta des de mitjans del Sis-cents²⁹, encara que localitzat en determinades comarques, dins de les quals podríem incloure Menorca, on va ser el cultiu més dinàmic durant els segles XVII i XVIII. Mentre que en el XVII el creixement s'ha d'atribuir a factors interns (l'illa no es va poder autoabastir de vi fins al final de la centúria), al XVIII la influència del domini anglès va ser innegable, tant de forma directa, per l'augment de la tropa estacionada a l'illa i les estades anuals de la *Royal Navy* al port de Maó³⁰, com indirecta, ja que la població de l'illa es va doblar. No obstant això, el salt inicial, que es va produir al llarg de mig segle i va arribar a doblar la producció vitícola, va perdre impuls cap a 1760 a causa de les traves institucionals, que van ocasionar un estancament dels preus i dificultats per al comerç exterior. A més, cal destacar que la vinya a Menorca no va comptar amb l'estímul fiscal que tenia a Mallorca, on les noves plantacions de vinya quedaven exemptes del delme durant vint anys.

Malgrat que l'evolució dels preus relatius del vi va ser similar als catalans, el producció vinícola de l'illa va ser més sensible que aquesta: a partir de la dècada del 1760 la caiguda de la relació d'intercanvi vi / blat va causar un estancament de la producció de vi menorquina, mentre que en diverses comarques catalanes la viticultura experimentava una forta empenta³¹. A Menorca, la menor tensió entre població i recursos va fer innecessària una especialització vitícola en clau versió boserupiana i l'illa va trobar altres vies en els sectors no agraris per donar sortida a l'augment demogràfic que va experimentar durant el segle XVIII³².

²⁹ MARCOS (2000), pàg. 487.

³⁰ HERNÁNDEZ ANDREU (2000).

³¹ VALLS (1996) i COLOMÉ, CUCURELLA, VALLS (2010).

³² CASASNOVAS (2006).

Només quan la desorganització que van produir els enfrontaments que es van donar en el trànsit del segle XVIII al XIX va relaxar els controls, la producció vitícola va donar signes de reactivació, de manera significativa en territoris de l'illa que fins llavors havien tingut tancat el seu accés al terme de Maó, demostrant que l'augment de la producció únicament es podia aconseguir mitjançant processos dinàmics de reassignació dels factors productius que permetessin als agents econòmics adaptar les seves explotacions a les condicions de l'entorn. D'aquesta manera es evidenciaven els llasts al creixement a llarg termini que suposaven restriccions que només en aparença protegien la producció interior respecte de la competència externa.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ NOGAL, C. i PRADOS DE LA ESCOSURA, F. (2007) "The decline of Spain (1500-1850): conjectural estimates", *European Review of Historical Studies*
- ARMSTRONG, J. (1752 i 1756) *The History of the island of Minorca*, Londres, Davis i Davis and Reymers. [Historia de la isla de Menorca, Nura, 1978]
- CARRERAS, A. (2003) "Modern Spain" en MOKYR, J. The Oxford Encyclopedia of Economic History. Oxford: Oxford University Press
- CASASNOVAS, M. (1998) *Història de les Illes Balears*. Palma: Moll
- CASASNOVAS, M. (2006) *Història econòmica de Menorca*. Palma: Moll
- COLOMÉ, J. i VALLS, F. (1994) "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió". *Recerques*, 30.
- COLOMÉ, J, CUCURELLA, M. i VALLS, F. (2010) "Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola". *Butlletí de la Societat catalana d'estudis*, XXI.
- FELIU, G. (2004) "Aproximació a un índex del cost de la vida a Barcelona, 1501-1807", en JOSEP FONTANA. Història i projecte social. Barcelona: Crítica, pág. 151-170.
- FERRER, L. (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat
- HERNÁNDEZ ANDREU, J. (2000) "Rasgos de la economía menorquina desde la época británica hasta mediados del siglo XIX". *Documentos de trabajo de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales*, núm. 12.
- HERNÁNDEZ ANDREU, J. i ÁLVAREZ, N. (2000) "Los precios del trigo en Palma de Mallorca y el ciclo económico balear (1500-1782)", *First International Meeting on Economic Cycles*, Orense, 21-23 junio 2000
- IBÁÑEZ RODRÍGUEZ, S. (2002) "La consolidación del vino de Rioja en el siglo XVII". *Historia Agraria*, núm. 26.
- JUAN, J. (1973) "La evolución de la producción agrícola en Mallorca durante la Edad Moderna". *Moneda y Crédito*, núm. 145.
- JUAN, J. (1989) "Los diezmos en la diócesis de Mallorca en el siglo XVI". *Mayurqa*, núm. 22.
- LINDEMANN, C. (1786) *Geographische und Statistische Beschreibung der Insel Minorca*, Leipzig, Llibreria Weygand. [Descripció geogràfica i estadística de l'illa de Menorca, Institut Menorquí d'Estudis, 2002].
- LLOPIS, E i GONZÁLEZ-MARISCAL, M. (2010) "Un crecimiento tempranamente quebrado: el producto agrario en Andalucía occidental en la Edad Moderna", *Historia Agraria*, 50.

- LÓPEZ BONET, J. F. (1991) “La pràctica fiscal a la Mallorca de la baixa edat mitjana (segles XIII-XVI)”, Barcelona: Randa, 29
- MADDISON, A. (2001) *The World Economy: a Millennial perspective*. París: OECD
- MARCOS, A. (2000) *España en los siglos XVI, XVII y XVIII*. Barcelona: Crítica.
- MANERA, C. (2001) *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma: Leonard Muntaner.
- MÉNDEZ, A. (2010) *De la vinya a la ramaderia. El canvi en el model agrari menorquí (1708-2006)*. Palma: Institut Balear d’Economia.
- PAN-MONTOJO, J. (1994) *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936)* Madrid: Alianza/Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- PASSERAT DE LA CHAPELLE, C.F. (1764) *Réflexions générales sur l’Isle Minorque, sur son climat, sur la manière de vivre de ses habitants, et sur les maladies qui y regnent*, París: Vve d’Houry. [Reflexiones generales sobre la isla de Menorca: su clima, el género de vida de sus habitantes y las enfermedades que en ella reinan, Maó: Impremta B. Fábregues, 1901]
- RAMIS, J. (1816) *Estadística General de Menorca y particular de sus pueblos*. Maó: Impremta Serra.
- RAMIS, A. (1838) *Noticias relativas a la Isla de Menorca*. Maó: Imprenta de la Viuda e Hijo de Serra.
- RAMIS, J. (1989) *Resumen Topográfico e histórico de Menorca: manuscrito de 1787*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- SASTRE, F. (1987) “Algunas notas sobre el Real Patrimonio de Menorca bajo la dinastía mallorquina”. *Revista de Menorca*, 1987.
- SASTRE, J. (2003) “La vinya en el Manifest dels incolars del castell de Sant Philip l’any 1723”. *Revista S’Auba, Sant Jaume 2003*. Julio de 2003.
- SINTES, G. (2000) *El procés de formació del poble de Sant Lluís*. Maó: Institut d’Estudis Balearics i Institut Menorquí d’Estudis
- VAN ZANDEN, J.L (2005) “Una estimación del crecimiento económico en la Edad Moderna”, *Investigaciones de Historia Económica*, 2
- VARGAS PONCE, J. (1787) *Descripción de las Islas Pithiusas y Baleares*. Madrid: Imprenta de la Viuda de Ibarra.
- VALLS, F. (1996) *La dinàmica del canvi agrícola a la Catalunya interior*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat
- VALLS, F. (2003) *La Catalunya atlàntica*. Vic: Eumo
- VIDAL T. i GOMILA, F. (1984) “Demografia menorquina, dues fites importants: els morabetins i el Cens de Floridablanca”, *Randa*, 16
- VIDAL T. i GOMILA, F. (1985) “Menorca: Tres segles d’evolució demogràfica”, *Estudis Balearics*, 17
- VILAR, P. (1962) *La Catalogne dans l’Espagne moderne. Recherches sur les fondaments économiques des structures nationales*. París: SEVPEN [Cataluña en la España Moderna. Barcelona: Crítica, 1978-1988]
- YUN, B. (2002) *Las raíces del atraso económico español* en COMÍN, F, Hernández, M, i LLOPIS, E. (2002) *Historia económica de España. Siglos X-XX*. Barcelona: Crítica.

Arxius esmentats:

AHM: Arxiu Històric de Menorca (Maó)

AMA: Arxiu Municipal d'Alaior
AMC: Arxiu Municipal de Ciutadella
AMM: Arxiu Municipal des Mercadal